

A telepfelszámolás és a lakhatási politika szerepe a marginalizált társadalmi csoportok térbeli és társadalmi mobilitásában

The role of settlement rehabilitation programmes and housing policy in the socio-spatial mobility of marginalized groups

Virág Tünde¹

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.4.1>

Beérkezés: 2022. 08. 29.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 11. 07.

Elfogadás: 2022. 11. 24.

Összefoglaló: A tanulmányom egy egykori szocialista iparvárosban készített esettanulmány alapján elemzi a romák városon belüli térbeli, társadalmi pozíciójának változását. A telepfelszámolások történeti és jelenkori elemzésén keresztül bemutatom, hogy a nemzeti szinten kialakított szakpolitikákat a helyi igényeknek és társadalomtörténeti beágyazottságnak megfelelően hogyan értelmezik és valósítják meg helyi szinten, és hogy a különböző intézmények munkatársainak diszkrecionális döntései milyen szerepet játszanak ebben a folyamatban. Az esettanulmányban bemutatom, hogy az önkormányzat a szociális bérlakások elosztási mechanizmusain, a fejlesztési és közmunkaprogramokban való részvétel lehetőségén keresztül miként ellenőrzi a marginalizált csoportok társadalmi és térbeli mobilitását; az „érdemtelen” szegényeket etnicizálja, térben kirekeszti és ellenőrzés alatt tartja, ugyanakkor az „érdemesek” számára biztosítja a városon belüli térbeli és társadalmi mobilitás lehetőségét. Elemezem, hogy a romákat érintő politikák és gyakorlatok hogyan kötődnek a szocializmus kontrollon és kizorításon alapuló fejlesztéséhez, és mindezt hogyan szövi át a neoliberális paternalista szegénypolitika, és mindezek a gyakorlatok a városon belül hogyan járulnak hozzá a sérülékeny társadalmi pozíciójú alsó-középosztály és a marginalizált csoportok közötti elkülönülésen alapuló társadalmi és térbeli rend fenntartásához.

Kulcsszavak: telepfelszámolás, térbeli és társadalmi mobilitás, roma, szegénypolitika

Abstract: Based on a case study in a former socialist industrial town this paper analyses the changing spatial and social position of Roma families. Through a historical and contemporary analysis of settlement rehabilitation programmes, I demonstrate how policies framed by the national government are interpreted and implemented at the local level according to local needs and socio-historical embeddedness, and the role of discretionary decisions of street-level bureaucrats in this process. The study shows how the municipality controls the social and

spatial mobility of marginalised groups through the mechanisms of social housing distribution, the possibility of participation in development and public works programmes; by racialising, containing and disciplining those who are seen as undeserving, while the deserving are provided with the possibility of spatial and social mobility. I analyse how these practices are linked to institutional legacies of socialist-era policies targeting Roma communities through control and displacement, how these are interwoven with neoliberal paternalistic poverty governance and contribute to the maintenance of socio-spatial order within the town based on the segregation of the socially vulnerable lower-middle class from marginalised groups.

Keywords: settlement rehabilitation, socio-spatial mobility, Roma, poverty governance

Bevezetés

„Első az életkörülményeknek a javítása. Utána egy folyamatos kontroll” – foglalta össze egy egykori szocialista iparváros lakhatási politikáját a helyi önkormányzat egyik munkatársa. Ez a mondat egyben a jelentős szociális problémákkal küzdő város szegénységgel kapcsolatos megközelítését is kifejezi, amely a jelenlegi kormányzat személyes és intézményi függőségekre épülő (Scheiring–Szombati 2020, Szombati 2021), neoliberális paternalista (lásd Schram et al. 2011) szegénypolitikájába ágyazottan működik. Ugyanakkor ez a megközelítés erősen kötődik az elmúlt évtizedek roma közösségeket célzó politikáihoz is, amelyekben a fejlesztési törekvések és a térbeli, társadalmi kirekesztés, valamint az ehhez kapcsolódó kontroll mindig összekapcsolódott (Van Baar – Kóczé 2020). Azaz a romákat célzó fejlesztések, ezen belül is a romák lakhatási helyzetét célzó telepfelszámolások jellemzően nem annyira a szegénység mérséklését, mint inkább a roma közösségek kormányzását és kontrollját, a társadalmi rend fenntartását, azaz a szegénység szegregáción keresztüli szabályozását célozzák.

Az esettanulmányban a romák városon belüli térbeli, társadalmi pozíciójának változását a telepfelszámolások történeti és jelenkori elemzésébe ágyazom és ezen keresztül elemzem, hogy a helyi hatalomnak a különböző időszakokban milyen törekvései és lehetőségei vannak a térbeli és társadalmi folyamatok befolyásolására. Bemutatom, hogy a különböző, nemzeti szinten kialakított szakpolitikák, elsősorban a romák lakhatását célzó telepfelszámolási programok, a helyi igényeknek és társadalomtörténeti beágyazottságnak megfelelően hogyan értelmeződnek és valósulnak meg helyi szinten (Andreotti et al. 2012), és a különböző intézmények munkatársainak mindennapi gyakorlatai, a tapasztalataikon alapuló döntések milyen szerepet játszanak ebben a folyamatban (Lipsky 1980, Gilson 2015). Elemzésemben feltárom, hogy az önkormányzatnak helyi szinten milyen eszközei és lehetőségei vannak a szegregált terek létrehozására, megszüntetésére vagy éppen újratermelésére, és ezeken keresztül hogyan törekszik a helyi társadalmi viszonyok és osztálypozíciók fenntartására, ezzel a társadalmi feszültségek mérséklésére és a helyi hatalom megszilárdítására. Ennek elsődleges eszköze a marginalizált társadalmi csoportok településen belüli mobilitásának és az általuk lakott terek feletti kontrollnak a kialakítása és fenntartása, amely a „gettó” intézményi elméletével írható le (Wacquant

2008: 3). Ez a megközelítés a szegregáció fenntartásában a figyelmet az intézmények szerepére irányítja, amit azon eljárások, mindennapi gyakorlatok és taktikák együtteseként határoz meg, amelyek a hatalom gyakorlásán keresztül biztosítják az adott társadalmi csoport ellenőrzését (Foucault 1991). Ebben az értelemben a szegregált romatelepek olyan terek, amelyeket a különböző strukturális pozíciókkal, érdekekkel és attitűdökkel rendelkező szereplők alakítanak (Virág 2010, Maestri 2019). Az a gyakorlat, ahogyan a helyi önkormányzat a szegregált városrészek és az ott lakó családok feletti ellenőrzést biztosítja, a szegregált terek különböző formáit hozza létre, amelyek a vegyes etnikai összetételű szomszédságtól a gettó ellenőrzött teréig terjednek (Marcuse 1997, Wacquant 2012, Váradi-Virág 2015), és amelyek között a helyi kormányzat a különböző telepfelszámolási és városrehabilitációs programokon, a szociális bérlakások elosztási rendszerén keresztül, a marginalizált társadalmi helyzetű családokat az arra való érdemességük alapján szűrheti és cirkuláltatja.

A romák esetében a térbeli szegregáción keresztül gyakorolt kontrollnak, azaz a cigánytelepek ellenőrzésének jelentős történeti hagyománya van (Dupcsik 2009), amely a szocializmus időszakának telepfelszámolási programjaira szintén hatással volt, és ezek az intézményi gyakorlatok, a nemzeti szinten változó közpolitikai elképzelésekkel együtt, napjainkban is fellelhetőek. A történeti elemzésben bemutatom, hogy a szocializmus időszakában a helyi tanács és intézményei milyen módon oldották meg, hogy a romák lakhatását a munkahelyekhez közelebb biztosítsák, ugyanakkor a városon kívül tartsák őket. A kilencvenes években az ipari üzemek bezárásával nem pusztán a munkahelyek tűntek el, de a mindennapi életnek a munkába járáshoz, az üzem működéséhez kötődő szabályozottsága is, amit felerősített a megfelelő források és eszközök nélkül helyi szintre delegált szociálpolitika (Szalai 2007, Vigvári 2008), a tömeges privatizációval eltűnő önkormányzati lakásállomány (Hegedüs 2013), vagyis mindazon eszközök, amelyeken keresztül a helyi kormányzat be tudott volna avatkozni a térbeli és társadalmi folyamatok alakításába.

2010 után alapvetően két forrás állt a hátrányos helyzetű települések önkormányzatai rendelkezésére a szociális és társadalmi feszültségek kezeléséhez. Egyrészt a közfoglalkoztatás, amely a „munkalapú társadalom” eszméjén alapuló *workfare* politika egyik központi elemeként a szegénység kezelésének egyik legfontosabb eszköze lett (Szikra 2014, Vidra 2018). Másrészt az EU által finanszírozott, a társadalmi integrációt célzó fejlesztési programok, esetünkben a városrehabilitációs és telepfelszámolást célzó beavatkozások, amelyek formálhatják a város térszerkezetét és lehetőséget biztosíthatnak a szegregált területeken élő családok mobilitására (Keller-Virág 2021). A tanulmány empirikus adatgyűjtésen alapuló fejezeteiben bemutatom, hogy az önkormányzat ezen eszközökön keresztül alapvetően két elvárásnak megfelelően szervezi a városi teret. Egyfelől a városon belüli szegregált terek újratermelésén keresztül fenntartja a társadalmi és szimbolikus határokat az elszegényedő, sérülékeny társadalmi pozíciójú alsó középosztályi és a marginalizált csoportok között. Másfelől a fejlesztési programokban való részvételen, a szociális

bérlakások ellenőrzési és elosztási mechanizmusain, valamint a közmunkaprogramokon keresztül az önkormányzat nemcsak megfizethető lakhatást és megélhetést biztosít az arra „érdemes” szegények számára, hanem az „érdemtelen szegényektől” való szimbolikus és térbeli elkülönülés lehetőségét is biztosítja számukra. Azaz a helyi hatalom ezeken az eszközökön keresztül úgy ellenőrzi a marginalizált csoportok társadalmi és térbeli mobilitását, hogy az „érdemtelen” szegényeket etnicizálja, térben kirekeszti és ellenőrzés alatt tartja, ugyanakkor az „érdemesek” számára biztosít bizonyos szociális védelmet, a városon belüli térbeli mobilitás és az etnikai önmeghatározás lehetőségét.

Módszertan

A tanulmány² alapjául szolgáló interjúkat négy kisvárosra kiterjedő, többéves kutatás keretei között készítettük (JelinekVirág 2020). A kutatás egyik altémája volt a marginalitás újratermelődésének vizsgálata, e témán belül külön figyelmet fordítottam a telepfelszámolások és az önkormányzati bérlakások kapcsolatának vizsgálatára. A kutatás alapvető módszere a szociológiai terepmunka volt. A kutatást minden kiválasztott városban egy hosszabb, a kutatócsoport minden tagjának részvételével zajló terepmunkával kezdtük. A közösen végzett terepmunka, a terepi élményekre való azonnali reflexió és ezek rögzítése biztosította a kutatócsoporton belüli közös gondolkodást, amely nemcsak az önálló témák pontosabb megfogalmazásában, de a közös kutatási koncepció folyamatos csiszolásában is fontos szerepet játszott. Mindezek után a kutatók önállóan vagy kisebb csoportokban időről időre visszatértek a terepekre, amikor már különböző, önálló témák mentén célzott interjúkat készítettek.

A kiválasztott városban a lokalitásban meghatározó szerepet játszó intézményi szereplőkkel készítettünk interjúkat:³ a legfontosabb önkormányzati szereplőkkel, az intézmények (általános iskolák, óvodák, szociális intézmények) vezetőivel és munkatársaival, a közfoglalkoztatást szervező szervezetek vezetőivel, munkatársaival, a fejlesztési programokban részt vevő szakemberekkel, a város meghatározó személyiségeivel. Azzal, hogy időről időre visszatértünk a városba lehetőségünk volt nemcsak többször is interjút készíteni egy-egy kulcsszereplővel, de a városban zajló folyamatokat, változásokat is figyelemmel követni. Az interjúk, informális beszélgetések, megfigyelések mellett adatokat gyűjtöttünk az önkormányzatoknál, az általános iskolákban, illetve feldolgoztuk és elemeztük a 2011. évi népszámlálás mikrodadatait (Koós 2020). A kutatás során előtérbe kerültek a hosszabb jelenlétet igénylő, alapvetően a terepi megfigyelésekre, beszélgetésekre építő etnográfiai kutatási módszertanok, készültek életútinterjúk is, amelyek számos ponton finomítják

2 A kutatást a “Helyi közpolitikák és a marginalitás (újra)termelődése hanyatló városokban” (119465) című, NKFIH kutatás keretében végeztük. A kutatáshoz kapcsolódó terepmunkákban részt vett: Jelinek Csaba, Jónás Marianna, Kovai Cecília, Németh Krisztina, Pulay Gergely, Váradi Monika Mária, Vigvári András, Virág Tünde és Zolnay János. Kutatásvezető: Virág Tünde. A kutatás eddigi eredményei megjelentek a Szociológiai Szemle 2020/4 számában.

3 Ebben a városban két év alatt összesen mintegy hatvan interjút készített kutatócsoportunk, amit megosztottunk egymással.

az intézményi elemzéseket. Ebben a tanulmányban alapvetően az intézményekben készített szakértői interjúk elemzésére szorítkoztam, azaz a város intézményeinek működésén, mindennapi gyakorlatain keresztül elemzem a szegények térbeli és társadalmi pozíciójának változását, és alapvetően arra a kérdésre keresem a választ, hogy a különböző időszakokban a helyi hatalomnak milyen törekvései és lehetőségei vannak a térbeli és társadalmi folyamatok befolyásolására.

A kiválasztott város már a hatvanas évek végétől különböző szociológiai kutatások terepe volt, ezen korábbi kutatások anyagait, elemzéseit is összegyűjtöttük és feldolgoztuk. A tanulmány empirikus fejezeteiben csak a saját kutatócsoport által készített interjúkat és azokat a kutatási anyagokat használtam és hivatkoztam, amelyekből közvetlenül nem beazonosítható a település. Mivel a formális interjúinkban, az informális beszélgetéseink és a megfigyelések során gyakran a mindennapi gyakorlatokra és működésekre, az informális egyeztetések és megoldások módzataira voltunk kíváncsiak, ami feltételezi a kutató és az interjúalanyok közötti nagyon erős bizalmat, a kutatócsoporton belül abban állapodtunk meg, és a kutatás kezdetétől ezt kommunikáltuk interjú alanyainkkal, hogy a kutatás helyszíneinek nevét nem említjük elemzéseinkben.

A térbeli szegregáció és a cigánytelepek felszámolásának lehetséges értelmezési keretei

A szegregációt a társadalmi-gazdasági struktúrák és mechanizmusok által létrehozott társadalmi egyenlőtlenségek térbeli megjelenéseként értelmezhetjük. A térbeli szegregáció (re)produkciója egy többléptékű folyamatba ágyazódik, amelyet az adott jóléti állam jellemzői, gazdasági beágyazottsága és fejlettsége határoznak meg, ugyanakkor a helyi társadalom történelmileg kialakult funkcióiban és társadalomtörténetében gyökerezik (Marcinczak et al. 2013, Musterd et al. 2017, Arbaci 2019). A kelet-európai országok térbeli-társadalmi szegregációjával foglalkozó korábbi kutatások a fővárosokra és nagyobb városokra fókuszáló esettanulmányokra korlátozódtak (lásd például Sykora 2009, Marcinczak et al. 2013, Kovács 2009). E tanulmányok azt mutatják, hogy a szocializmus időszakában a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek ellenére a térbeli elkülönülés alacsony szintje volt jellemző, amely a különböző források (különösen a lakhatás) államilag ellenőrzött elosztásában és a mobilitás adminisztratív korlátozásában gyökerezett. Bár a poszt-szocialista országokban az 1990-es években a társadalmi egyenlőtlenségek gyorsan növekedtek, ez nem tükröződött közvetlenül a térbeli elhelyezkedés változásában, mivel az intézményi reformok és a lakásprivatizáció idején a lakóhelyi mobilitás még mindig alacsony szinten maradt (Hegedüs 2013). Ugyanakkor egy, a társadalmi-gazdasági szegregációt vizsgáló, tizenkét fővárosban, köztük a közép-kelet-európai városokban végzett kutatás bemutatja, hogy míg a 2000-es évek elején a nyugat-európai városok a szegregáció nagyobb mértékét mutatták, mint a kelet-európaiak, a 2010-

es évek elejére ez a kelet és nyugat közötti egyenlőtlenség már sokkal kevésbé volt szembevetendő (Musterd et al. 2017).

Bár a társadalmi-gazdasági szegregáció és az ahhoz kapcsolódó területi szegregáció mértéke a poszt szocialista országokban viszonylag alacsony volt, a térbeli kirekesztés a romákat Magyarországon, ahogy más kelet-európai országokban is, egyértelműen erősen érintette. Az 1970-es években Magyarországon a romák kétharmada a települések szélén vagy a városok peremén elhelyezkedő szegregált cigánytelepeken élt (Kemény 1976). Ez a jelenség az államszocializmus romákat célzó ellentmondásos politikájában gyökerezik. Az 1960-as évektől kezdve az urbanizáció és az iparosítás folyamata összekapcsolódott a romák térbeli helyzetének megváltozásával; az állam támogatta a romák (és a hasonlóan alacsony státuszú agrárnépesség) költözését vagy legalább munkavállalását és ideiglenes lakhatását (ingázás, munkásszálló) a munkaerőhiánytól szenvedő nagy ipari övezetekben. A romák gazdasági szerepe, elsősorban alacsony iskolai végzettségük okán, döntően a képzetlen munkák betöltésére korlátozódott, ami egyben lehetőséget adott megkülönböztetésükre is, valamint arra, hogy a roma etnicitás időről időre összekapcsolható legyen a szegénységgel (Szalai 2020). Ugyanakkor településektől távol elhelyezkedő cigánytelepek felszámolása, a romák gyakran kényszerű átköltöztetése (Kemény 1976) lehetővé tette az állam és intézményei számára a roma közösségek ellenőrzését és fegyelmzését is. Azaz a hatvanas évek végén kezdődő cigánytelep-felszámolás nem elsősorban a roma családok méltányosabb lakhatási feltételeinek kialakítását szolgálta, hanem a településektől távol eső, a hatóságok számára ellenőrizhetetlen telepek felszámolását, valamint a térben is elérhető munkaerő biztosítását a gazdaság számára. A központilag tervezett, de helyben megvalósított településfelmérés mindig az adott települési viszonyokba ágyazódott és az érdekesnek és érdemtelennek tartott roma családok szelekcióján alapult. (Berey 1990).

A lipcsei charta (2007) deklarálja, hogy az európai országoknak különös figyelmet kell fordítaniuk a hátrányos helyzetű városrészekre; az országok többségében politikai célként jelenik meg a társadalmilag vegyes városrészek létrehozása és az etnikai vagy osztályalapú szegregáció térbeli formáinak elkerülése (Cheshire 2009, Lees 2008). Ugyanakkor több kutatás meggyőzően mutatta be, hogy az elvileg a társadalmi integrációt célzó városrehabilitációs programok gyakran a sérülékeny társadalmi csoportok kiszorulását, a városon belüli különböző városrészek társadalmi összetételének megváltozását eredményezik (Bolt et al. 2010, Cortese et al. 2014), amelyek együtt járnak az egyes városrészekhez kapcsolódó stigma megerősödéséhez vagy másik városrészbe való áthelyeződésével (Méreiné et al. 2021).

Magyarországon a 2000-es években a nemzeti kormány – bár egyre gyengülő határozottsággal, de – megfogalmazta elkötelezettségét a lakóhelyi szegregáció és a lakhatási problémák kezelésére, ami erősen kapcsolódott a cigánytelepek felszámolásához. Ugyanakkor ez nem a központi állam felelősségeként, hanem – a szocializmus időszakához hasonlóan – a helyi társadalmi viszonyoktól, a helyi sze-

replóktól függő lehetőségként jelent meg (Lengyel 2006). Azaz a nemzeti kormány olvadozó elkötelezettsége” (Kállai 2006), a roma integráció, ezen belül a cigánytelepen élők lakahtási integrációja iránt együtt járt a helyi szint igencsak szelektív elkötelezettségével. 2010 után megváltozott a telepélszámolási programok célja, amely a telepeken élők társadalmi és térbeli integrációja helyett már inkább a telepen belüli viszonyok konszolidációjára fókuszál, hangsúlyossá téve az egyéni felelősséget. Mindez pontosan illeszkedik a 2010 után megjelenő felzárkózási paradigmába (KellerVirág 2021), ami erősen kapcsolódik a neoliberális paternalizmushoz (Schram et al 2011), amely az állami szerepvállalás háttérbe szorulásán, a különböző feladatok civil szervezetekhez való kiszervezésén túl (Maestri 2019) az egyéni felelősséget hangsúlyozza. Az új szegénypolitika legfontosabb eleme a központilag finanszírozott, de helyben irányított közfoglalkoztatási program lett, amelynek célja a gazdasági válság következtében kialakult tartós munkanélküliség társadalmi következményeinek enyhítése volt (Szikra 2014), amely megteremtette a rászorultak feletti ellenőrzés lehetőségét, és egyben jelzi a kormány elkötelezettségét a társadalmi hierarchiák helyreállítására vagy megszilárdítására (Szombati 2018). Mindez illeszkedik az állam és a rászoruló közötti viszony újraértelmezéséhez, amely a „munkaalapú társadalom” eszméjén alapul, és jutalmazza azokat, akik dolgoznak, ugyanakkor megvonja a támogatást azoktól, akik „nem hajlandók” dolgozni (Szikra 2018). Az „érdemesek” és „érdemtelenek” (Gans 1994) közötti narratív és intézményes elkülönítés alapvetően a különböző intézményekben dolgozó, a rászorulókkal napi kapcsolatban levő munkatársak (*street-level bureaucrats*) diszkrecionális döntéseire épül (Lipsky 1980), és a munkatársak egymás közötti, illetve a munkatársak és a kliensek közötti interakciók (Johannessen 2019) során formálódik. A különböző intézmények munkatársainak döntései, mindennapi működése meghatározza az általuk képviselt szervezetek politikáját, ugyanakkor ez nem mindig egyezik a döntéshozók szándékaival; sőt, az erőforrások és az információk szűkössége gyakran azt jelenti, hogy ezen intézmények munkatársai olyan informális gyakorlatokra támaszkodnak, amelyek megváltoztathatják ezeket a szándékokat. Ez a megközelítés alapvetően a szakpolitikai szándékok és a mindennapi cselekvések közötti eltérésekre összpontosít és a hierarchikus irányítással szembeni ellenállást hangsúlyozza (Brodkin 2012).

Esettanulmány

Telepről a munkáskolóniára – romák változó/változatlan térbeli, társadalmi helyzete a városban belül

Esettanulmányom helyszíne a második világháborút követő tervszerű iparosítás során létrejövő szocialista kisváros, ahova az ötvenes évektől a település közelében elhelyezkedő gyár és az ahhoz kapcsolódó üzemek erőltetett és tervezett fejlesztése egyre több munkást vonzott az ország különböző részeiből. Ennek eredményeképp-

pen a gyorsan várossá váló község lakónépessége majd négyszeresére növekedett, a nyolcvanas évekre elérte a harmincezer főt. Azaz a szocialista iparváros fejlődését, a beruházásokat, a népesség növekedését évtizedeken keresztül a gyár és azt kiszolgáló üzemek fejlesztése és munkaerőigénye határozta meg.

„És akkor az egész országban meg lett hirdetve, hogy itt biztos munkahely, szállás biztosítva van. [...] Ennél fogva az egész országból jöttek tömegektől ide emberek, akik majdnem semmiből sem éltek addig, és ennél fogva, nem akarom csúnyán fogalmazni, de ilyen gyűttmentek, akinek nem volt munkahelye, jöttek szerencsét próbálni. Ez volt az ígéret földje” (egykori tanácsi tisztviselő).

A város nagyobb része a szocializmus időszakában épült fel, így annak térszerkezetét alapvetően a városközpontban a hatvanas évek során épült lakótelepek sűrű beépítettsége, az egykor ideiglenes lakhatást biztosító barakképületek, az ipari üzemek köre szerveződő munkáskolóniák és a városhoz csatolt kistelepülések laza szövete határozza meg. Az építkezés technokrata szemlélete okán nem tulajdonítottak jelentősebb figyelmet a városközpont, a közterek kiépítésére, az ipari termelő üzemek élesen elváltak az újonnan épített városrészeketől; a város térszerkezetét mai napig ez a fragmentáltság jellemzi (Germuska 2004). Ahogy a legtöbb szocialista iparvárosban (Uzzoli 2013), a lakások száma a folyamatos építkezések ellenére sem tudta követni a lakónépesség gyors növekedését, ebből következően az egykor ideiglenesen épített barakkok, felvonulási épületek, korábbi munkáskolóniák a szocializmus évtizedei alatt folyamatosan lakófunkciókat szolgáltak. A különböző méretű és minőségű lakások elosztása a városon belül egyenlőtlen volt (Szelényi–Konrád 1969); a helyi ipar számára nélkülözhetetlen szakmunkások előnyt élveztek, ami a különböző státuszú munkások városon belüli térbeli elkülönülését, eltérő térhasználatát is jelentette, ami idővel az életformák különbözőségeiben is megjelent (Szirmai 1988, Uzzoli 2013). Ezzel szemben a történeti adatok azt mutatják, hogy a romák térbeli elkülönítése sokkal explicitebben jelent meg, a szocializmus időszakában jellemzően a városon kívüli terekre korlátozódott (Havas 1982).

A város kialakulásakor, az ötvenes években a romák jellemzően „hagyományos” erdei telepeken, elszórva éltek a települést övező erdőkben. A helyi tanács – megelőzve az 1961-es országos rendeletet – 1956-ban egy helyi rendeletben a városon kívül, az egyik üzem melletti munkáskolónia mellett jelölte ki a cigányok lakóhelyét, és a közegészségügyileg veszélyesnek nyilvánított erdei telepek felszámolásával ideköltöztette a cigány családokat (Faludi 1964, Havas 1982). Azaz a munkahelyektől távol levő, a hatalom számára ellenőrizhetetlen erdei telepekről a roma családokat az egyik termelőüzem mellett telepítették le. Így jött létre a hetvenes évekre a közel ezerfősre duzzadt cigánytelep. A leírások alapján (Havas 1982) a kolónia komfort nélküli, kis alapterületű lakásaiban éltek az üzemben régebben munkát vállalók, míg a kolónia mellett kialakított CS-házaspár telepen az erdei telepekről beköltöztetett családok, s a telep folytatásaként a megye különböző területeiről érkező munkások

alkalmi lakhatásra szolgáló „gunyhókat” húztak fel. Az akkori telepet ismerő interjúalanyaink elbeszéléseiben a kolónia és a körülötte kialakult telep – annak ellenére, hogy ott nagy valószínűséggel éltek nem cigányok is – „hagyományos cigánytelepként” jelent meg.

A hetvenes évek folyamán a helyi tanács, a szocialista rendszer cigánypolitikájának megfelelően, a telep zsúfoltságát, az élehetetlen lakhatási körülményeket az arra érdemes családok elköltöztetésével, a telep lassú felszámolásával igyekezett megoldani. A telep felszámolását – ahogy jellemzően az ország más településein is – a központi kormányzat a helyi tanácsok koordinációjára bízta. A telep felszámolása fokozatos és szelektív volt; alapvetően a helyi döntéshozók ismeretén, hozzáállásán múlt, hogy ki és hova költözhet a telepről. A szelekció alapját mindig az életvitel és a munkához való viszony képezte, amely egyrészt tükrözte az állam és egyének viszonyát, másrészt tág teret adott a feladattal megbízott ügyintézők személyes ismereteinek, diszkrecionális döntéseinek.

„Meg ott volt egy nagy cigánytelep, aminek a felszámolása, mondjam azt, hogy a nevemhez fűződik. Akkor volt bizonyos összeg rám is bízva, hogy akik olyan munkavállalók voltak, főleg a gyárban, hogy a gyárral kapcsolatban álltam, és mindenkiről véleményt kértem, arról, aki ott cigánytelepen élt. A becsületesen, hosszú ideje ott dolgozó, és normálisan végezte a munkáját, azokat kicsit tudtam előnyben részesíteni. A gyár is figyelte ezeket az eseményeket, összejátszottunk, hogy ott is volt egy ilyen magamfajta előadó, akivel megbeszéltük, hogy egy becsületes dolgozót segíteni kell, támogatni” (egykori tanácsi tisztviselő).

A roma családok egy részét a közeli falvakba költöztették, egyes családok, elsősorban az évek óta folyamatos munkaviszonyban dolgozók „kiérdemelték” a városi modern panellakást, más családokat egy, a városhoz közelebbi, de azon kívül elhelyezkedő kolóniatelepre költöztették. Ezeket a kolónialakásokat nemcsak az alacsony komfortfokozat tette kevésbé vonzóvá, de a városközponttól és a város szolgáltatásaitól való távolságuk is. Így aki tehetett, egy idő után továbbköltözött a városba, s később ott már csak a legszegényebbek maradtak. Az elköltöző családok helyére jellemzően roma családok költöztek a közeli falvakból, ami csak erősítette az itt élők stigmatizációját, amely összekapcsolta a szegénységet, a cigánysághoz tartozást a leromló épített környezettel. A közbeszédben és a közfelfogásban így ezek az egykori munkáskolóniák cigánytelepekké alakultak át. Azaz a roma családok szelektív és kontrollált költöztetése egyrészt az arra érdemesek számára biztosította a magasabb színvonalú lakhatást, akár az alsó középosztálybeliek által lakott lakónegyedekben is, másrészt időről időre létrehozta azokat a tereket, ahol a legszegényebb, leginkább problémásnak tekintett családok koncentráálódtak, amelyeket egy idő után „cigánytelepnek” tekintettek.

Ha mindezeket a folyamatokat a város egészének perspektívájából vizsgáljuk, azt mondhatjuk, hogy ez a szelekció illeszkedett abba a hierarchikus rendszerbe (Szabó

1938), amely az ipari vállalatok jóléti gondoskodásának, ezen belül is a lakhatás biztosításának 19. századig visszavezethető hagyományára támaszkodik (Gyáni 1992). A munkaerőhiány időszakában az ideköltöző munkások számára a gyár mintegy szociális juttatásként biztosított különböző színvonalú lakhatást. A gyári, majd tanácsi lakások elosztása az üzemben betöltött pozíció alapján történt: az üzemi hierarchia legalján dolgozó szakképzetlen munkások jellemzően az alacsonyabb komfortfokozatú, a várostól távolabbi kolóniákon, ideiglenesen felépített barakklakásokban kaptak jellemzően alacsony komfortfokozatú vagy komfort nélküli lakásokat, míg a szakmunkások kiérdemelték az újonnan épített modern, városi panellakásokat. Ebben a társadalmi és térbeli hierarchiában a kolóniákon élő roma munkavállalók többsége nem egyszerűen a legalacsonyabb pozíciót foglalta el, hanem az éppen alulról levő helyi társadalmon kívül helyezkedett el. Azaz, miközben a város az ország különböző területeiről beköltözők „olvasztótégelyeként” határozta meg magát, a várospolitiká mindig különös gondot fordított arra, hogy a romák lakóhelyei a várostól „megfelelő távolságra” helyezkedjenek el, és csak az arra érdemesek, azaz a gyárban folyamatosan és megbízhatóan munkát vállalók költözzenek be a városba.

Az 1960-as évek munkaerőhiánya idején a munkaképes munkavállalók többségét, tekintet nélkül etnikai hovatartozásukra, az ipari üzemben alkalmazták, a romákat jellemzően szakképzetlen munkásként, egészségtelen, gyakran veszélyes fizikai körülmények között. Az üzem veszélyessége miatt ugyanakkor a munkások egymásra voltak utalva, ha gyakran kényszerűen is, de alkalmazkodtak egymáshoz, a megbízhatóság, a fegyelmezett munka határozta meg a mindennapi kapcsolatokat, s ez egy idő után – még ha időlegesen és a szituációhoz kötöten is – felülírta az etnikai, származási háttér jelentőségét. Azaz a gyárban a roma etnicitás szerepe egyre kevésbé volt hangsúlyos, és nem tükrözte a városon belül létező térbeli szegregációt és intézményes kirekesztést.

A gyár és a kapcsolódó üzemek fokozatos bezárása miatt az 1990-es években az önkormányzat többféle kihívással nézett szembe: egyszerre kellett kezelnie a gyár bezárása miatti szociális feszültségeket, a növekvő munkanélküliséget, és mint a tanácsi bérlakásállomány új tulajdonosának a gyár bezárásával párhuzamosan megjelenő lakhatási problémákat. Ezek közül az egyik legjelentősebb feladatnak az üzemek felszámolásához kapcsolódó kötelező rekultiváció során az egyik kolóniatelep felszámolása és az ott élő, mintegy nyolcvan, többségében munkanélküli cigány család számára a lakhatás biztosítása bizonyult. Ahogy ezt a helyzetet egy önkormányzati vezető összegezte: *„Mi mint önkormányzat csak a terhet kaptuk abból, aminek köszönheti a város a létét.”*

A rendszerváltást követő decentralizáció következtében a szociális és ezen belül a lakhatási problémák megoldását helyi szintre delegálták (Szalai 2007), ehhez azonban nem feltétlenül rendeltek megfelelő pénzügyi eszközöket (Vigvári 2008). A nehézségeket erősítette a tömeges lakásprivatizáció, amelynek eredményeként az ezredfordulóra a lakásoknak csupán mintegy öt százaléka maradt önkormányzati

tulajdonban (Hegedüs 2013), s ez jelentős mértékben korlátozta a helyi szereplők mozgásterét. Az önkormányzati tulajdonban levő lakások többsége alacsony komfortfokozatú, leromlott állapotú volt, jellemzően azok a lakások, amelyekben olyan szegény családok laktak, akik lakásukat még a piaci ár töredékéért sem tudták megvásárolni. A kilencvenes évek végére az önkormányzatnak már szinte csak a hatvanas évek elején a szegregált városrészekben, illetve a belső városrészben épült, kis alapterületű, alacsony komfortfokozatú lakások álltak rendelkezésére, és az alacsony ingatlanárak miatt itt tudott továbbiakat vásárolni. Ebből következően a kolónia felszámolása során a roma családok egy részét is ide, a városközpontba, illetve más, még megmaradt kolóniatelepre költöztették.

A telepfelszámolást az önkormányzat szociális irodája koordinálta, amelynek munkatársai erősen támaszkodtak a kolóniatelepen évek óta pasztorizációs és önkéntes szociális munkát végzők tudására és tapasztalataira (Váradi 2020). Az itt dolgozó segítőknek naprakész tudása volt minden telepi családról, s a szociális iroda munkatársai e tudásra támaszkodva döntöttek arról, hogy ki melyik városrészbe költözhet, vagyis hogy ki az, aki megérdemli a belső városrészben a lakásokat, és ki az, akit a várostól távolabb elhelyezkedő telepekre kell költöztetni.

A roma családok központba költöztetése felborította a városban évtizedek óta működő, a romák térbeli kizárásán és városon belüli mobilitásának ellenőrzésén alapuló rendet. *„Ez helyi politikai döntés volt, hogy behozták a peremkerületekből a városba őket, pedig ők nagyon jól elvoltak ott. Mentek gombászni, voltak állataik, megvoltak a közösségi együttélési normáik, szépen elvoltak ott. [...] Persze én is hallottam már az integrációról, de néha az a jó, ha természetes közegében marad az a népesség, aki ott meggyökerezett”* (önkormányzati szakember).

Az önkormányzat törekvése a társadalmi-térbeli rend helyreállítására

A 2010-es önkormányzati választásokat követően a képviselő-testület és a polgármester személye is megváltozott. Az új önkormányzatnak meg kellett küzdenie a 2008-as világgazdasági válság társadalmi, gazdasági következményeivel, amelyek nemcsak a legszegényebb és kevésbé képzett társadalmi csoportokat, hanem az devizaalapú hitelek miatt eladósodott helyi alsó középosztályt is érintették (Branyiczki-Gábor 2018). A gazdasági válsággal járó munkanélküliség és az adósságtörlesztési kényszer miatt egyre többen vállaltak külföldön munkát, ami felerősítette a város demográfiai helyzetéből (Virág 2020) fakadó feszültséget is; miközben az évtizedes szelektív migrációnak köszönhetően az alsó középosztály által lakott belső városrészek egyre inkább kiürültek, sok lakás hosszabb-rövidebb ideig lakatlan maradt, az előző önkormányzat telepfelszámolásának eredményeképpen a városközpontban kialakult szegregált telep és az ott élő roma családok pedig egyre láthatóbbá és a mindennapi találkozások szintjén egyre érzékelhetőbbé váltak a helyiek számára. Mindezek ismét felszínre hozták a városon belüli etnikai feszültségeket, ugyanak-

kor a város peremén elhelyezkedő szegregált telepek nagyon rossz fizikai állapota miatt egyre sürgetőbbé vált azok felszámolása is.

Az önkormányzat mozgásteret ugyanakkor korlátozott volt ennek az összetett társadalmi problémának a kezelésére. Egyrészt az önkormányzat ki van téve a globális és hazai gazdasági ciklusoknak, másrészt a nemzeti intézményi környezetben ágyazottan működik, azaz a közpolitikai döntések és a fejlesztéspolitika elvei nagymértékben meghatározzák a mozgásterét. A 2010 után egyre erőteljesebb állami recentralizáció nemcsak az önkormányzati pénzügyek és az intézmények átszervezésével – a közoktatás államosításával, a járások és a kormányhivatalok megerősítésével – járt együtt, hanem az önkormányzati feladatok és funkciók átrendeződésével is (Hegedüs–Péteri 2015). A recentralizációval párhuzamosan átalakult a fejlesztési források elosztásának mechanizmusa és intézményrendszere (Somlyódyne Pfeil 2020). Az intézmények államosítása és a célzott forrásokon alapuló önkormányzati finanszírozás „kiszáritotta” az önkormányzatok költségvetését, különösen az olyan periférikus területeken, mint ahol a vizsgált város is elhelyezkedik, ahol az önkormányzatnak alig vagy egyáltalán nincs adóbevétele. A szociális problémák kezelésére szolgáló legfontosabb források a közfoglalkoztatási program és a különböző uniós finanszírozású fejlesztési programok lettek, amelyeknek hozzáférési kereteit, feltételeit a nemzeti kormány alakította ki és biztosította. „Összességében tehát a központi kormányzat felől az önkormányzatok felé, illetve az önkormányzatoktól az állampolgárok felé irányuló kettős kontroll kiépülő intézményrendszerén keresztül az önkormányzatok egyre inkább egy olyan társadalmi funkciót töltenek be, amelyben a központi kormányzat egyenlőtlenségeket növelő gazdaság- és osztálypolitikájának a helyi negatív következményeit menedzselik a számukra lehetővé tett szűk korlátok, és korlátozott számú eszközök segítségével” (Jelinek 2020: 120). Esetünkben az önkormányzatnak ezek a források, eszközök és intézményi keretek nyújtottak lehetőséget arra, hogy „helyreállítsa” a városon belüli társadalmi és térbeli rendet, és kezelje a helyi feszültségeket.

A telepprogramok mint a családok városon belüli mobilitásának ellenőrzése

Az önkormányzatnak több évtizedes gyakorlata van a városi tér alakításában a különböző városfejlesztési eszközök felhasználásával, a veszélyes és lakhatatlaná váló szegregált városrészek felszámolásával, valamint az itt élő családok más városrészekbe költöztetésével. Az önkormányzati tulajdonú lakások számának és térbeli elhelyezkedésének jelentős a szerepe abban, hogy az önkormányzat miként tudja kontrollálni a városon belüli költözéseket, mobilitási folyamatokat. 2006 után a városrehabilitációs és telepfelszámolási programok elindulása, az azokban való részvétel lehetőséget adott az önkormányzatnak a városszerkezet – legalább részleges – átalakítására. Miközben országos szinten az önkormányzatok vonakodva vettek részt a különböző telepfelszámolási programokban (Hegedüs et al. 2016, Keller-Virág 2021), az esettanulmányban szereplő város önkormányzata minden

lehetséges pályázatban részt vett, amelyik a szegregált városrészek felszámolására, városrehabilitációra vagy szociális lakások építésére irányult. Ennek eredményeként a város mintegy hetven új önkormányzati lakáshoz jutott a szegregált városrészeken kívül, illetve jelentős forrást tudott biztosítani a szegregált városrészeken belül koncentrálódó önkormányzati lakásállomány felújítására is. Annak, hogy a város ilyen aktívan vett részt a telepfelszámolási programokban, több oka is van. Egyrészt a nemzeti szinten megfogalmazott pályázati konstrukciók, az elérhető támogatások összege illeszkedett a városon belüli – elszórtan elhelyezkedő, alig pár száz fős – szegregált területek méretéhez. Másrészt a város vezetése – a városon belüli jelentős ellenérzés ellenére – politikailag elkötelezett volt abban, hogy valamit kezdeni kell a lakhatatlan lakásokkal, a városon belüli problémás területekkel. *„Azt mondom, érdemes csinálni, de mi a baj? A normál emberek a társadalomban ezt nem fogadják el, hogy a cigány kap, ő meg nem. Ezt így élék meg. Én akkor is azt mondtam, hogy fölállaljuk. A mi érdekünk. A többségi társadalom érdeke, hogy minimalizáljuk az L. utca a szindrómáját”* (önkormányzati vezető). Ezen elkötelezettséget erősítette, hogy a város vezetése támaszkodhatott a különböző intézményekben dolgozó szociális és városfejlesztési szakemberek korábbi tapasztalataira, beágyazottságára és tudására.

Az önkormányzatnak különböző problémákat kellett kezelnie a város szegregált városrészeivel kapcsolatban. Egyrészt a korábbi telepfelszámolási programok következtében a város központi területén kialakult, legnépesebb szegregált terület potenciális konfliktusforrást jelentett a városban élő alsó középosztálybeli családok és a szegregált területen élő marginalizált családok között; a különböző társadalmi státuszú és demográfiai összetételű háztartások mindennapi érintkezése, találkozása felerősítette a városon belüli feszültségeket, a hanyatlás érzését. Másrészt a város szélén elhelyezkedő két kisebb, erősen kriminalizált szegregált városrészben a lakások már szinte lakhatatlanná váltak.

Az előző önkormányzat telepfelszámolási politikája, elsősorban szűkös mozgásteret miatt, a városközpontban hozta létre a legnagyobb, mintegy nyolcszáz lakosú szegregált városrészt. A beköltözéssel a korábbi lakóhelyhez kötődő stigma is áthelyeződött a városközpontba, a helyi lakosok az itt élő családokat a mai napig gyakran csak a kolónia korábbi nevével nevezik meg. Napjainkban a városrész erősen stigmatizált, ami azonban az elbeszélésekben csak szituációhoz kötötten etnicizálódik, alapvetően a deviáns, kriminalizált életformához kapcsolódik. *„Ott már tényleg az marad, aki nem tud máshova elmenni”* (szociális gondozó). Az ezekben az utcákban koncentrálódó lakások jelentős része az önkormányzat tulajdonában van, de annak az elmúlt évtizedekben nem volt elegendő forrása és eszköze azok karbantartására, felújítására, így a lakások fizikai állapota folyamatosan romlott. Egy idő után az önkormányzat nem tudta nyomon követni a lakások bérleti jogviszonyát és a bérlők informális cserélődését, így ezekben a lakásokban a kusza lakhatási jogviszonyokhoz kapcsolódóan rezsi- és lakbértartozások halmozódtak fel (lásd a következő fejezetben). Jellemző volt, hogy a magántulajdonban levő lakásokat a

tulajdonosok vagy örökösök egyszerűen magukra hagyták, így abba előbb-utóbb önkényesen beköltözött egy család.

„Az, hogy felszámoljuk a L. utcát, és újabb L. utca alakuljon ki valahol, az egy felelőtlen dolog lenne. A L. utcát kell az utca elejéhez fölhozni a végét. Ennek kell, legyen a cél. [...] Nagyon nehéz és sziszifuszi meló, de ebben a kollegák, a családsegítő, a gyermekjólét, a gyámügy, mi, mindenkinek iszonyú nagy dolgunk van. Aki pedig nem oda való, azt el kell paterolni” (önkormányzati vezető).

Az önkormányzat számára tehát világossá vált, hogy a szegregált városrész megszüntetése kivitelezhetetlen, nemcsak annak mérete és a beavatkozással járó hatalmas költségek, de a belső városrészben levő lakások általános elértéktelenedése miatt is. Így más megoldást kellett találnia. A cél a szegregált városrész konszolidálása lett, s ez egybecsengett a 2010 után kialakuló, alapvetően a felzárkóztatás szemléletén alapuló fejlesztéspolitikával (Keller-Virág 2021). Ez az új politika alapvetően nem a szegregált városrészek megszüntetésére irányul, hanem arra, hogy a hosszú távú, jelenléten alapuló szociális munkával, különböző szolgáltatások és közfoglalkoztatási programok biztosításával, a lakások egy részének felújításával, a közterek rendbetételével konszolidálják a szegregált területen élő családok lakhatási és megélhetési körülményeit.

A legrosszabb fizikai állapotban lévő, bontásra ítélt szegregált városrészek egy volt munkáskolóniából és a mellette lévő barakképületből állnak, mindkettő a város peremén található, és szegény roma és nem roma családok lakták. *„Az volt a legrosszabb hely. 1951 óta én láttam ezeket a barakkokat. Építkezéshez csinálták meg, amikor építették a lakótelepet. Hat barakk, de már csak három volt meg”* (szociális munkás). Bár a lakások állapota mindkét telepen nagyon rossz volt, az önkormányzat végül csak a már közegészségügyi kockázatot jelentő telepet számolta fel. A döntés hátterében az állt, hogy az e telepen élő családok városba költöztetése ellen nagyon erős ellenérzés alakult ki a lakosság körében: *„nem engedték be őket a városba, mert hogy olyanok, a város leszavazta.* (szociális munkás). Az önkormányzat ezért nem felszámolta, hanem csak felújította a várostól távolabbi, de jobb fizikai állapotban levő telep egy részét, és a lebontásra ítélt telepről a legproblémásabb családokat oda költöztette. Ez a telep így a város „büntetőtelepévé” vált, a rendőrséghez bekapcsolt térfigyelő kamerákkal szerelték fel, hogy „megóvják a felújított lakásokat és a közterületeket”, ugyanakkor a lakók mobilitását és aktivitását is ellenőrizni tudják. A telep nagyon messze esik a város központjától és intézményeitől, így a város lakói számára láthatatlan. Az ott élő családok számára a karitatív szervezetek szociális munkásai és a rendőrség jelentik az egyetlen kapcsolatot a város intézményeivel.

A telepek felszámolása során a családok egy részét a városon belüli szegregált városrészekbe költöztették (lásd következő fejezet), más részüket az önkormányzat által a város különböző területein vásárolt bérlakásokba. Fontos kiemelni, hogy a programba nemcsak az adott területen bérelti jogviszonnyal rendelkező családok kerültek be, hanem mindenki, aki életvitelszerűen – szívésségi lakáshasználóként,

jogcím nélküli lakóként – a telepen élt. Vagyis az önkormányzat minden telepi család számára biztosított – érdemesség alapján – valamilyen önkormányzati lakhatást, amelyek a félkomfortos, de alacsony rezsijú, kis alapterületű lakásoktól a nem szegregált városrészben elhelyezkedő komfortos bérlakásokig terjedtek. A családok elhelyezése, hogy ki melyik városrészbe, milyen lakásba költözzön, a szociális munkások diszkrecionális döntése volt, ami egyrészt a különböző szakemberek bevonásával készült háttér tanulmányon alapult (lásd következő fejezet), másrészt tükrözte a családokkal folytatott, sokszor nem konfliktusmentes egyeztetési folyamatot.

A nem szegregált városrészekben vásárolt bérlakások és a családok városon belüli ellenőrzött mobilitása lehetőséget nyújtott a városközpontban levő stigmatizált területeken élő „érdemes” családoknak arra, hogy a város nem szegregált városrészeibe, másik szociális bérlakásba költözzenek. Az önkormányzat lakásvásárlási lehetőségeit behatárolta, hogy csak megfizethető és fenntartható (nem távfűtéses) lakásokat tudott megvenni, ami tulajdonképpen a városon belül egyetlen városrésze-re korlátozta a beavatkozást, ezzel a potenciális feszültségeket és a társadalmi problémák koncentrációjának lehetőségét áthelyezte egy másik városrészbe (Virág–Jelinek 2019). Az ott élő családok számára az önkormányzat lakásvásárlási szándéka, a szegregált területekről érkező új bérlők megjelenése felerősítette a város és a városrész hanyatlásától való félelmet, az új lakók megjelenése növelte a társadalmi feszültségek kialakulásának esélyét, amelyek gyakran etnikai feszültségként artikulálódtak. Ugyanakkor az új lakosok megjelenése, az üres lakások eltűnése enyhítheti a „szellemgyed” érzését, és az új bérlők számára az elköltözés a szegregált területről lehetőséget teremtett arra, hogy térben elkülönüljenek és szimbolikusan is megkülönböztessék magukat a stigmatizált területektől, az ott élő családoktól, és úgy érezzék, hogy a helyi társadalomhoz tartoznak. Összefoglalva, a „telepfelszámolás” során az önkormányzat az erősen kontrollált költözésekkel egyrészt megerősítette a telepi létet, konzerválta a problémát, másrészt számos családnak lehetőséget teremtett a stigmatizált lakóhelyről való elköltözésre.

Új szabályok alkotása, a „rend” kereteinek megteremtése

A telepfelszámolások e logikája illeszkedik az önkormányzat 2010 után kialakított szegénypolitikájához és beágyazódik annak intézményrendszerébe; az új önkormányzati bérlakáspolitikai, a közfoglalkoztatás lehetőségeinek maximális kihasználása kölcsönösen erősíti egymást, illetve összekapcsolódik önkormányzat intézményeinek és szakembereinek mindennapi gyakorlataiban, egyben strukturálja és fegyelmezi a város rászoruló lakosainak életét.

2006 és 2012 között az önkormányzat egyszerűen nem foglalkozott a szociális bérlakások állapotával, a bérleti szerződések helyzetével, a lakásigénylők listája egyáltalán nem frissült, új kérelmet nem fogadtak be. A szociális bérlakások bérlőinek döntő többsége határozatlan idejű szerződéssel rendelkezett, az érvényes szabályok alapján az önkormányzatnak nem sok lehetősége nyílt arra, hogy a szerződést meg-

változtassa akár a felhalmozott lakbérhátralékok miatt, akár azért, mert a család anyagi helyzete időközben megváltozott. Az alapvetően menedzser- és tulajdonosi szemléletű új önkormányzati vezetés az új lakásrendelet 2012-es bevezetésével (amit utána szinte évenként módosított) több, egymással összekapcsolódó problémát igyekezett kezelni: egyrészt az évtizedek során felhalmozódott bérletidíj- hátralékok csökkentését, a szociális bérlakások bérlői rendszerének áttekinthetőségét, a bérleti szerződések átalakítását és a szociális bérlakások fizikai állapotának javítását, folyamatos karbantartását.

A 2000-es években a szociális bérlakások díjhátraléka folyamatosan növekedett, azaz a nem fizetést gyakorlatilag semmilyen módon nem szankcionálta az önkormányzat. Ez a gyakorlat változott meg 2010 után, amikor a nem fizető bérlőket az önkormányzat dolgozói rendszeresen felkeresték, személyesen érdeklődtek a befizetések után, ha szükséges volt, részletfizetési rendszert alakítottak ki. A városi alkalmazásban lévőknel, jellemzően közfoglalkoztatottnál még erősebben megjelent ez az elvárás; a szociális bérlakások kezelését és a közfoglalkoztatást ugyanaz az önkormányzati cég szervezi, így informális megállapodás alapján a szociális bérlakásban élő közfoglalkoztatottak a fizetésükből rögtön kiegyenlítették a bérleti díjat is. Emellett az önkormányzat egyre több lakásban előre fizetős órákat szerelt fel. E szemléletváltozás eredménye, hogy bár a bérlők többségének még mindig jelentős tartozásai vannak, az önkormányzati kintlévőség 2010 óta nem növekedett.

Az új bérlakásrendelet alapvető eleme, hogy az önkormányzat csak egy évre köt lakásbérleti szerződést, és annak hosszabbítását szigorú kritériumokhoz, elsősorban a lakbér és a közüzemi díjak rendszeres megfizetéséhez köti.

„Helyi társadalompolitikai koncepció, hogy úgy értelmezzük a lakásrendeletet, hogy milyen elvárásaink vannak a rászorulókkal kapcsolatban. [...] Elég komoly kontrollt tudunk tartani felettük, tudjuk érzékeltetni, hogy van vesztenivalójuk, ezzel valamiféle fegyelmezettség kimutatható a városban. De fel is mutatunk neki lehetőségeket: aki már három éve bérlő a lakást, és nincs hátraléka – kaphat jobb helyen lakást. Nemcsak szankció, hanem pozitív kép is. Sok minden eredményt el lehet a lakáson keresztül érni. Első az életkörülményeknek a javítása. Utána egy folyamatos kontroll.” (a helyi önkormányzat egyik munkatársa)

Új elemként jelent meg, hogy a szociális bérlakások odaítélése előtt a családsegítő szolgálat munkatársainak környezettanulmányt kell készíteniük a családról, amely a döntés során alátámasztó dokumentumként szerepel. Azaz a szociális lakásokhoz és más szociális szolgáltatásokhoz való hozzáférés a helyi intézményi szereplők mérlegelési jogkörén múlik (Gilson 2015), akik a mindennapi tapasztalataik alapján húzzák meg a határt az arra érdemes és érdemtelen családok között. A döntésnél nem csak és kizárólagosan a rászorultságot vizsgálják, meghatározóak a családok életviteléhez kapcsolódó tapasztalatok is: együttműködnek-e a szociális szakemberekkel, rendszeresen járnak-e a gyerekek iskolába, óvodába, voltak-e rendőrségi ügyeik, állnak-e fent

tartozásaik. Fontos kiemelni, hogy ebben az esetben egy-egy család érdemességének megítélése nem egyetlen ügyintéző önálló döntésén alapul, hanem a különböző intézményekben dolgozó szakemberek folyamatos kommunikációjának, mindennapi interakcióinak, a tapasztalatok megosztásán keresztül formálódik.

A szociális bérlakások elosztása révén az önkormányzat alapvetően az érdekesnek ítélt családokat támogatja, de ezt az érdemességet folyamatosan bizonyítani kell. *„Szociális bérlakások elnyerése esetén 14 hónapig a családsegítő szolgálattal együtt kell működni a családnak, tehát van külön családgondozó, akinek bemutatják a befizetett számlákat, ellenőrzi a gazdálkodást, ez is egy ilyen védett lehetőség.”* (önkormányzati szakember). Az önkormányzat szemléletváltásának másik fontos eleme, hogy kiemelt figyelmet fordít a bérlakások állapotának megóvására. 2012 után a fejlesztési programok forrásai mellett az önkormányzat közfoglalkoztatás⁴ keretében is felújított számos szociális bérlakást. Az újonnan vásárolt és felújított bérlakások állagmegóvására kiemelt figyelmet fordítanak.

„Folyamatosan járják végig a lakásokat, és ellenőrzik. Ez véletlenszerű. Ez benne van a bérleti szerződésükben, hogy ők kötelesek bennünket beengedni a bérlő szükségtelen zavarása nélkül. Ez a rendeletben is benne van. Nemcsak jogunk van hozzá, hanem kötelesek vagyunk, a mi tulajdonunk.” (a város gondnokának munkatársa)

A határozott idejű szerződés felmondásának lehetősége olyan eszköz, amellyel az önkormányzat megszabadulhatna az „érdemtelen”, „nemkívánatos” családoktól, ugyanakkor ezzel a lehetőséggel nem feltétlenül él, tisztában van azzal, hogy a családok elhelyezéséről a városnak kell valahogy gondoskodnia. A város peremén található olyan, jellemzően rossz állapotban levő, komfort nélküli vagy félkomfortos önkormányzati bérlakások – mint a telepfelszámolás során megőrzött és felújított épületek –, amelyeket azoknak az „érdemtelen” szegényeknek tartanak fent, akik nagy valószínűséggel nem vagy csak időszakosan tudják fizetni a bérleti díjat. Ahogy egy önkormányzati ügyintéző megfogalmazta: *„Ide számúztuk, ja nem, költöztettük őket”*. A város központjától, a középosztály által lakott terektől távol levő, rossz minőségű lakásokba való „száműzés” mint minimális lakhatási lehetőség biztosítása a város érdeke is annyiban, hiszen: *„ha minden hátralékost kitennék az utcára, akkor nagyon nagy bajba kerülnének, mert beköltöznének minden lépcsőházba”* (lakásosztály munkatársa). A marginalizált helyzetű családok számára a szociális bérlakás mint biztos és megfizethető lakhatási forma a folyamatos kontroll ellenére kiváltságos helyzetet jelent a városon belül, ugyanakkor a szociális bérlakások minősége és térbeli elhelyezkedése rendkívül differenciált lakhatási lehetőséget biztosít a családoknak. Azok, akik a szociális bérlakásrendszer alsó szegmenseibe szorultak, vagy éppen még oda sem tudnak bekerülni, a magánbérleti piacon eleve esélytelenek, így

4 A fejlesztési programokhoz hasonlóan a város a közfoglalkoztatás kereteit is igyekszik minél jobban kihasználni: a gazdasági válság időszakában a legnagyobb foglalkoztatóként hozzávetőlegesen 1200 embernek adott munkát: a városüzemeltetési feladatokon túl különböző termelőtevékenységekbe is belevágtak, szociális szövetkezetet alapítottak (Kovai-Virág 2020, Váradí 2020)

jellemzően különböző intézmények között mozognak (családok átmeneti otthona, hajléktalanszálló, albérlők háza), vagy a város környéki zártkertekben alakítanak ki maguknak – jellemzően informálisan – valamiféle lakhatást.

Összegzés

A tanulmány egy egykori szocialista iparvárosban elemzi a romák városon belüli térbeli, társadalmi pozíciójának változását. Bemutatja, hogy a nemzeti szinten kialakított szakpolitikák, elsősorban a romák lakhatását célzó telepfelszámolási programok a helyi igényeknek és társadalomtörténeti beágyazottságnak megfelelően hogyan értelmeződnek és valósulnak meg helyi szinten, a különböző intézmények munkatársainak diszkrecionális döntései milyen szerepet játszanak ebben a folyamatban. Az elemzésben bemutatott önkormányzati gyakorlatokon keresztül egy olyan szegénypolitika körvonalazódik, amely ugyan az állami szerepvállalás háttérbe szorulásán és az egyéni felelősség hangsúlyozásán alapuló neoliberais paternalista szegénypolitikára épül (Schram et al. 2011, Szombati 2021), de attól két jelentős mozzanatban különbözik. Egyrészt a gazdaságilag periférikus, a szelektív migrációnak köszönhetően folyamatosan csökkenő népességű városban a szegénység, az ezzel járó társadalmi konfliktusok és a szegregáció kezelésének egyetlen szereplői az önkormányzat és intézményei. Vagyis az önkormányzat és intézményei helyettesítik a hiányzó – vagy éppen az elmúlt évtized politikájának köszönhetően háttérbe szoruló – harmadik szektorbeli szervezeteket vagy éppen gazdasági szereplőket. Mindez azt is jelenti, hogy a kisvárosban belül nincs, vagy csak nagyon marginalizált pozícióban van olyan intézmény vagy szervezet, amely képes lenne az önkormányzat közpolitikai elképzeléseit megkérdőjelezni, annak alternatíváját felmutatni, szolgáltatni. Másrészt az önkormányzat és intézményei függenek a központi kormányzat által biztosított forrásoktól, a pénzügyi támogatás biztosítása minden helyi szereplő érdeke, ami erősíti a közöttük levő intézményes és személyi kapcsolatokat is. Ezen túlmenően a helyi szereplők és a rászorulóik között is erős, paternalista függőségi kapcsolatok vannak. A klientalista függőségi viszonyok e láncolata a hatalom megszilárdítását szolgálja állami és helyi szinten egyaránt.

2010 után a nemzeti kormány az önkormányzatok számára ellentétes célokat megfogalmazó eszközöket biztosított a helyi feszültségek enyhítésére: ezek közül a legfontosabb a *workfare* elemeket tartalmazó közmunkaprogram és az EU által finanszírozott, a marginalizált közösségek társadalmi és területi integrációját célzó fejlesztési programok, ugyanakkor az ellentétes célkitűzések összehangolásának felelősségét, az ezzel járó konfliktusokat helyi szinten kellett megoldani. A felülről meghatározott programok helyi megvalósításában, hogy mi történik az adott településen, az önkormányzatnak és intézményeinek széles diszkrecionális jogköre van; az, hogy milyen döntések születnek függ a helyi társadalomtörténettől, a különböző társadalmi és etnikai csoportok közötti kapcsolatoktól, a helyi politikai

ambícióktól és elköteleződéstől, illetve hogy ennek megvalósításában a helyi hatalom mennyiben támaszkodhat a helyi intézmények munkatársainak tudására és együttműködésére. Mindez a helyi szegénypolitikák változatos formáit hozza létre. Ellentétben más példákkal (Virág–Jelinek 2019), ebben a kisvárosban a központi állam által meghatározott, a szegénység enyhítését célzó közpolitikai eszközöket úgy használják, a fejlesztési programok megvalósítását a helyi intézmények munkatársainak formális és informális gyakorlatain keresztül úgy alakítják, hogy azok illeszkedjenek a helyi vezetés társadalompolitikai elképzeléseibe, beépüljenek az önkormányzati közpolitikába.

Esettanulmányomban bemutattam, hogy a romákat érintő politikák és gyakorlatok hogyan kötődnek a szocializmus kontrollon és kizorításon alapuló fejlesztéseibe, és mindezt hogyan szövi át a neoliberális paternalista szegénypolitika. A szocialista időszakban a kötelező munkavállalás összekapcsolódott a településfelmérés tanácsi gyakorlataival, amely lehetőséget biztosított a munkahelyektől távol eső, ellenőrizhetetlen cigánytelepek felszámolására. Ahogy jellemzően szinte minden településen, a településfelmérés során a helyi szakemberek tudásán, tapasztalatain, előítéletein alapuló szelekció alapján a tanácsok dönthettek arról, hogy melyik család hova költözzön; esetünkben ez azt jelentette, hogy a roma családok egy része mindig a városon kívül, szegregáltan élt. Ami 2010 után történt, az egyszerűen értelmezhető a poszt szocialista liberális jóléti rendszer szociálpolitikájának ellenhatásaként, valamint a szocialista korszak politikájának újraéledéseként. Településünkön a „munkalapú társadalom” országos szinten megfogalmazott elvárásait helyi szinten összekapcsolták az önkormányzat által biztosított lakhatási programokkal, amelyekben a rászoruló – többségében, de nem kizárólagosan romák – az önkormányzati intézmények munkatársainak tudása és tapasztalata alapján meghozott döntéseknek megfelelően vehetnek részt. A rászoruló közötti szelekció az „érdemes” és „érdemtelen” szegények narratív és intézményes megkülönböztetésén alapul, amely során az „érdemtelen” szegényeket etnicizálják, térben kirekesztik és ellenőrzés alatt tartják, ugyanakkor az „érdemesek” számára biztosítanak bizonyos szociális védelmet, a városon belüli térbeli mobilitás és az etnikai ön meghatározás lehetőségét.

Irodalom

- Andreotti, A. – Mingione, E. – Polizzi, E. (2012): Local welfare systems and social cohesion. *Urban Studies*, 49(9): 1925–1940.
<https://doi.org/10.1177/0042098012444884>
- Arbaci, S. (2019): Paradoxes of Segregation. Housing Systems, Welfare Regimes and Ethnic Residential Change in Southern European Cities. *Studies in Urban and Social Change*. Hoboken, NJ, USA: Wiley-Blackwell.
- Berey, K. (1990): A szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolása. Esély nélkül. In Berey, K. – Horváth, Á. (szerk.): *Vita Kiadó*. Budapest, 5–72.

- Bolt, G. – Phillips, D. – van Kempen, R. (2010): Housing policy, (de)segregation and social mixing: An international perspective. *Housing Studies*, 25 (2), 129–135. <https://doi.org/10.1080/02673030903564838>
- Branyiczki, R. – Gábos, A. (2018): A szegénység dinamikája a válság időszakában Magyarországon In Tóth, I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Ríport 2018*. Budapest: Társki, 125–143.
- Brodtkin, E. Z. (2012): Reflections on Street-Level Bureaucracy: Past, Present, and Future. *Public Administration Review*, 72(6):940–949. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2012.02657.x>
- Cheshire, P. (2009): Policies for mixed communities: Faith-based displacement activity? *International Regional Science Review*, 32 (3), 343–375. <https://doi.org/10.1177/0160017609336080>
- Cortese, C. – Haase, A. – Grossmann, K. – Ticha, I. (2014): Governing Social Cohesion in Shrinking Cities: The Cases of Ostrava, Genoa and Leipzig. *European Planning Studies*, 22. 10. 2050–2066. <https://doi.org/10.1080/09654313.2013.817540>
- Dupcsik, Cs. (2009): *A magyarországi cigánység története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Faludi, A. (1964): *Cigányok*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Foucault, M. (1991): Governmentality. In Burchell, G. – Gordon, C. – Miller, P. (eds.): *The Foucault effect: Studies in governmentality*. Toronto: Harvester Wheatsheaf, 87–102.
- Gans, H. J. (1994): Positive Functions of the Undeserving Poor: Uses of the Underclass in America. *Politics & Society*, 22, 3. <https://doi.org/10.1177/0032329294022003002>
- Germuska, P. (2004): Ipari város, új város, szocialista város. *Korall*, 11–12, 239–259.
- Gilson, L. (2015): Lipsky's Street Level Bureaucracy. Chapter in Page, E. – Lodge, M. – Balla, S. (eds.): *Oxford Handbook of the Classics of Public Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Gyáni, G. (1992): *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Budapest: Magvető, 214.
- Havas, G. (1982): Foglalkozásváltási stratégiák különböző cigány közösségekben. In Andor, M. (szerk.): *Cigányvizsgálatok*. Budapest: Művelődéskutató Intézet, 181–202.
- Hegedüs, J. – Kullmann, Á. – Somogyi, E. – Teller, N. (2016): *Komplex telep-program értékelése*. (TÁMOP 5.3.6-11.) (Kézirat.) Budapest: Városkutatás Kft.
- Hegedüs, J. – Péteri, G. (2015): Közszolgáltatási reformok és a helyi önkormányzatiság. *Szociológiai Szemle*, 2., 90–119.
- Hegedüs, J. (2013): Housing privatisation and restitution. In Hegedüs, J. – Teller, N. – Lux, M. (eds.): *Social Housing in Transition Countries*. New York: Routledge, 33–49.
- Jelinek, Cs. (2020): „Gúzsba kötve táncolunk” – zsugorodás és a kontroll leszivárgásának a politikai gazdaságtana magyarországi középvárosokban. *Szociológiai Szemle*, 4., 115–136. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.2.6>
- Jelinek, Cs. – Virág, T. (2020): Zsugorodó városok és társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon *Szociológiai Szemle* 2., 4–26. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.2.1>

- Johannessen, L. E. F. (2019): Negotiated Discretion: Redressing the Neglect of Negotiation in “Street-Level Bureaucracy”. *Symbolic Interaction*, November. <https://doi.org/10.1002/symb.451>
- Kállai, E. (2006): Kormányzati romapolitika az elmúlt négy évben. In Kállai, E. – Törzsök, E. (szerk.): Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002–2006. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 187–203.
- Keller, J. – Virág, T. (2021) Intézményi környezet és helyi fejlesztések: elköteleződések szabta lehetőségek a telepprogramok megvalósításában *Tér és Társadalom* 35(4), o. 190–214. doi: 10.17649/TET.35.4.3371.
- Kemény, I. (1976): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Koós, B. (2020): Városi zsugorodás és lakóhelyi szegregáció az ezredforduló után. *Tér és Társadalom*, 34: 1, 48–68, 21. <https://doi.org/10.17649/TET.34.1.3182>
- Kovács, Z. (2009): Social and economic transformation of historical neighbourhoods in Budapest. *Tijdschrift Voor Economische en Sociale Geografie*, Vol. 100 (No. 4): 399–416. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2009.00549.x>
- Kovai, C. – Virág T. (2020) How to keep control? Everyday practices of governing urban marginality in a time of massive outmigration in Hungary In: Hall, Sarah Marie; Pimlott-Wilson, Helena; Horton, John (szerk.) *Austerity Across Europe: Lived Experiences of Economic Crises* Routledge 212 p. pp. 167-180.
- Lees, L. (2008): Gentrification and social mixing: Towards an inclusive urban renaissance? *Urban Studies*, 45 (12), 2449–2470. <https://doi.org/10.1177/0042098008097099>
- Lengyel, G. (2006): Cigánytelepek egykor és ma. In Kállai, E. – Törzsök, E. (szerk.): Átszervezések kora. Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002–2006. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, 56–91.
- Lipsky, M. (1980): *Street-level bureaucracy: dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Maestri, G. (2019): Bringing the Third Sector Back into Ghetto Studies: Roma Segregation and Civil Society Associations in Italy. In Flint, J. – Powell, R. (eds.): *Class, Ethnicity and State in the Polarized Metropolis*. Palgrave Macmillan Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-16222-1_11
- Marcińczak, Sz. – Gentile, M. – Stępnia, M. (2013): Paradoxes of (Post)Socialist Segregation: Metropolitan Sociospatial Divisions Under Socialism and After. *Poland Urban Geography*, Volume 34, 327–352. <https://doi.org/10.1080/02723638.2013.778667>.
- Marcuse, P. (1997): The enclave, the citadel, and the ghetto: what has changed in the post-Fordist US city. *Urban Affairs Review*, 33.2, 228–264. <https://doi.org/10.1177/107808749703300206>

- Méreiné Berki, B. – Málóvics, Gy. – Crețan, R. (2021): “You become one with the place”: Social mixing, social capital, and the lived experience of urban desegregation in the Roma community. *Cities*, 117. October, 103302.
<https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103302>
- Musterd, S. – Marcińczak, S. – Van Ham, M. – Tammaru, T. (2017): Socioeconomic segregation in European capital cities. Increasing separation between poor and rich. *Urban Geography*, 38 (7), 1062–1083.
<https://doi.org/10.1080/02723638.2016.1228371>
- Scheiring, G. – Szombati, K. (2020): From neoliberal disembedding to authoritarian re-embedding: The making of illiberal hegemony in Hungary. *International Sociology*, 1–18. First published: 18 August 2020.
<https://doi.org/10.1177/0268580920930591>
- Schram, S. – Fording, R. – Soss, J. (2011): Neoliberal paternalism race and the new poverty governance. In Jung, M. – Costa Vargas, J. – Bonilla-Silva, E. (eds.): *State of White Supremacy: Racism, Governance, and the United States*. Redwood City: Stanford University Press, 130–157. <https://doi.org/10.1515/9780804777445-008>
- Somlyódyne Pfeil, E. (2020): A vidéki térségek felzárkóztatásának feltételei és eszközei uniós szemszögből. Visszatérés az endogén erőforrásokra alapozott fejlesztési szemlélettől az újraelosztó támogatáspolitikához Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4., 18–44. <https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3298>
- Sýkora, L. (2009): New socio-spatial formations: Places of residential segregation and separation in Czechia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100: 417–435. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9663.2009.00550.x>
- Szabó, Z. (1938): *Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe*. Budapest: Cserépfalvi.
- Szalai, J. (2007): *Nincs két ország...?* Budapest: Osiris.
- Szalai, J. (2020): The Impact of Multi-faceted Segregation on Roma Collective Identity and Citizenship Rights. In van Baar, H. – Kóczé, A.: *The Roma and Their Struggle For Identity In Contemporary Europe*. Berghahn Books, 346.
<https://doi.org/10.3167/9781789206425>
- Szelényi, I. – Konrád, Gy. (1969): Az új lakótelepek szociológiai problémái. Budapest: Akadémiai Kiadó, 212.
- Szikra, D. (2014): Democracy and welfare in hard times: The social policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014 *Journal of European Social Policy*, 24 (5), 486–500. <https://doi.org/10.1177/0958928714545446>
- Szikra, D. (2018): Távolodás az európai szociális modelltől – a szegénység társadalmpolitikája. *Magyar Tudomány*, 179. évf., 6. sz., 858–870.
<https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.14>
- Szirmai, V. (1988): „Csinált” városok. Budapest: Magvető Kiadó, 240.
- Szombati, K. (2018): *The Revolt of the Provinces. Anti-Gypsyism and Right-Wing Politics in Rural Hungary*. Berghahn Books. <https://doi.org/10.3167/9781785338960>

- Szombati, K. (2021): The Consolidation of Authoritarian Rule in Rural Hungary: Workfare and the Shift from Punitive Populist to Illiberal Paternalist Poverty Governance. *Europe-Asia Studies*, Volume 73, 1703–1725.
<https://doi.org/10.1080/09668136.2021.1990861>
- Uzzoli, A. (2013): Az új városok kialakulása Európában. In Szirmai, V. (szerk.): *Csinált városok a XXI. század elején. Egy „új” városfejlődési út ígérete*. Budapest: MTA TK Szociológiai Intézet, 33–52.
- Van Baar, H. – Kóczé, A. (2020): Introduction: The Roma in Contemporary Europe: Struggling for Identity at a Time of Proliferating Identity Politics In Van Baar, H. – Kóczé, A.: *The Roma and Their Struggle For Identity In Contemporary Europe*. Berghahn Books, 346. <https://doi.org/10.3167/9781789206425>
- Várad, M. (2020): Menedék, mobilitási ösvény? A közfoglalkoztatás női mikrovilágai. *socio.hu*, <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.1.38>
- Várad, M. – Virág, T. (2015): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. *Szociológiai Szemle*, 1., 89–113.
- Vidra, Zs. (2018): Hungary’s punitive turn: The shift from welfare to workfare. *Communist and Post-Communist Studies*, 511, 73–80.
<https://doi.org/10.1016/j.postcomstud>
- Vigvári, A. (2008): Szubszidiaritás nélküli decentralizáció: néhány adalék az önkormányzati rendszer magyar modelljének korszerűsítéséhez. *Tér és Társadalom*, 22(2), 141–167. <https://doi.org/10.17649/TET.22.1.1161>
- Virág, T. (2010): *Kirekesztve. Falusi gettók az ország peremén* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Virág, T. (2020): Térbeli és társadalmi marginalizáció változó mintái két zsugorodó középvárosban. *Szociológiai Szemle* 2., 27–49.
<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2020.2.2>
- Virág, T. – Jelinek, Cs. (2019): Courtiers en développement et projets fondés sur le lieu dans des quartiers urbains en difficulté. Le cas de Pécs en Hongrie = Development Brokers and Place-Based Projects in Deprived Urban Neighbourhoods: The Case of Pécs, Hungary *Justice spatiale / Spatial justice* 13 pp. 1–22. , 22 p.
- Wacquant, L. (2008): *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, L. (2012): A Janus-Faced Institution of Ethnoracial Closure: A Sociological Specification of the Ghetto. In Hutshinson, R. – Haynes, B. D. (eds.): *The Ghetto. Contemporary Global Issues and Controversies*. Routledge 1–32.